

ԲՈՐՈՅՑԱԿԱՆ, ԱԽՍՈՒՄԵԱԿԱՆ, ԾՐՈՒԵՍԴԻՑԱԿԱՆ

Դ. 8ՄԻ 1890

Տարեկան 8 ֆր. ունի - 4 րդ.:
Վեցունաց 5 ֆր. ունի - 2 րդ. 50 կ.:
Մինչ թիվ 7 ամսէ 1 ֆր. - 50 կրու:

Թիվ 7 օգոստի

ԱՔՍՈՒՄԵԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ԵԿԱԿԱՆ ՀԱՅՐԻ

Առ ԳԵՐՈԳԵՑ ԵՍՈՐԵ ԵՊԻՍԿՈՊՈՒՏ

6.

(Տարեկան
1-րդ)

գաթանգեղեայ ամոռզ
գիրքն այլիւայլ աղեփեր-
ներէ հաւաքեալ խմբագ-
րութիւն մըն է, ինչպէս կան-
իսաւ ըսնէք: Հարկան հետա-
քրքահան էր գիտնալ թէ
ինչ աղեփեներ գործած է

հաւաքիւն և ինչ բանագուշիւններ ինչպէս գրոց
մէջ: Բայց այս նկատմամբ շատ քիչ բան գի-
տելու այժմ, եւ այն մեծա մասամբ նեթագրու-
թիւնը են: Թողով այս ամենայն մէկդի, տեսնենք
համաօտիւ թէ այս նկատմամբ ինչ աղելու ունի
սոյն մասանեան ուրիշ հայ գրութեանց հետ: Այ-
սուսնանք թէ ուրիշ առթիւ աւել իմանական
եղանական կննակը պաթիլ այս ինդրով:

Կրթեան եւ Ագամնագեղեայ մէջ շատ
կործեմ կան իրարու բառ առ բառ համապատաս-

խանող¹: Այս կետն ի վազոց ծանօթ էր. եւ
առ հասարակ կրթիւն կը համարուեր բանագրու:
Առաջին անգամ կուտմշամա (էջ 25) յայսնեց
հակառակ կարծիքը: Սայն խնդրով զբաղցա-
ծաերն անեւ չ. Բարսեղ Ա. Սարգսեան², որ
ճանշանց համարերձ գերմանացի գիտականին
կարծեաց հաւաքանաթիւնն՝ երրորդ եւ մի-
ջն ճամբայ մ'ուղեց բանել, բայց արդեամբք
հնոց ծանօթ կարծեաց պաշտպան հանդիսացաւ:
Ըստ ին առանց երկրայտմեան է թէ Կորիւն չէ
բանագրան, այլ Ագամնագեղան վերջին նոյ
մուրակիլը, ուստի եւ Ագամնագեղան այս կեր-
պարանաց մէջ Կորիւննէն ետքը մատենագրուած
է: Կը շատանամ հոյ միայն քանի մը նշանաւոր
կտորները համեմատելով:

ԱԳԱՄԲԱԿԱՆ

(636, 24 — 637, 10.)

«Յայնմ ժամանակի երա-
ների ցանքակի եւ անզոյ. նեկ եւ ցանքակի աշխարհու-
ման պահեկի թիւնը երկիրը
Հայոց, որուէ եւ Մովսէս էտիւնները, յորում ակարե
յանկացը ուրիշ որէնուուց Մով-
սէց երկրայտմանն՝ աւ սկզբ մարգարեական գա-

(12, 33 — 13, 4.)

«Յայնմ ժամանակի երա-
ների ցանքակի եւ անզոյ. նեկ եւ ցանքակի աշխարհու-
ման պահեկի թիւնը երկիրը
Հայոց, որուէ եւ Մովսէս էտիւնները, յորում ակարե
յանկացը ուրիշ որէնուուց Մով-
սէց երկրայտմանն՝ աւ սկզբ մարգարեական գա-

¹ Այսուսն են՝ Ագամ. էջ 581, 17—582, 23 — Կոր. էջ 13, 5—23. Ագամ. էջ 583—585 — Կոր. 7—8. Ագամ. էջ 628, 15—636, 23 — Կոր. էջ 22, 12—24, 38. Ագամ. էջ 636, 25—637, 10 — Կոր. էջ 12, 33—13, 4. Ագամ. էջ 651—652, 634—655 — Կոր. էջ 17. Ագամ. էջ 657, 18—659 — Կոր. էջ 21, 37—22, 10 և 26, 13—24. Ագամ. էջ 661, 20—662, 22 — Կոր. էջ 28, 18—37. Ագամ բանթիւ մասը բանագրալու հետեւը պահ կառնեմ նշա-
նեկիլ:

² Լուծութ բանագրալու հետա կորեան կամ Ագա-
մագեղական, համարեանակ, թահար ընդունակ
պատմութ մէան Ա. Տեղագիրաց, բաշուն (Եղ. 1889, Յու. Աղ. էջ 191—199) եւ Օդրանու (էջ 225—232):

մենայ մարդոք է ախան քառ
տա և եւ կամ իրեւ յա-
սահագակ Ազարոն բավա-
րա առաց են աշխատ ի տարա-
շանկ առ առաջ են աշխատ առ առաջ
հանձն առ աշխատ են առ առաջ
առ առաջ ի ու ու եկել ան-
առ երեւալ Հայարդ-
առ քարտա ըստ Հայքըն ենախառ
բառ ապաքեթօնան գտան :

Եւյ Հայունն ամեներեւ բանապարտմէին
մի է Կորեան գլբէւն : Հոս ըղլոնգափ իսպան կա-
պակցաւ եւ ճառտիւն է, վասն զի կը պատուի-
թէ ինչպէս բռվանցափ սուրբ Գորգը՝ Մուհեն է
գըքերէն սկսեալ մինչեւ Պուրով եւ այլը ու-
ռուտէւնա թղթերին ի Սահակայ եւ ի Մերորպայ
(“ի ձեռն երկուց Հաւասարելցու” Հոյէրէն բարբ-
ժանաւեցան). (“Հայարդրաբառ Հայէրէնախառ
գտառ”): Ագամթանքեղեաց իմբարին միտ
չգնենց այս պարասաներուն Կարտեր է որ ի
ձեռն երկուց Հաւասարելցու իսուրը “այղպէս
եւ սո իփոնիւով կոնյա կասպակցաւ ընկե պի-
բանապարտմէինը բացց ի որը բռվանցափ Հա-
տածն անկապ է Հոն նախընթաց եւ յաջորդ մա-
սերուն նկատմամբ անկապ են բռլորովին “որպէս
եւ Մոլիւն, եւն խօսքերը յաջորդ “սա եկեալ
Հայէրէնախառ գտառ” պարբռութեան մա-
սին հետա . Եւ վերապատ պարտաւանին է թէ
Գրիգոր Առաքեալուի ամնար անսպէս
“յակար հոյէրէնախուու” գտնուիլ, որ ի մանկու-
թենէն յունակնաւ մասն էր : Այս Հատածը
միայն բաւական է Ագամթանքեղեաց իմբարու-
թեան նկատմամբ ցարդ բասծնիս Հաստատելու:

Կորին կը յաւելու ապավու՞ թէ “Կր այսու-
հետեւ սրաալիք ուրախութիւն էւ ամիսավցել
տեսի Հայէրէն: Քանզի երկիր, որ Համբաւուցն
անգամ սուր էր կը կոլմանց անոցիկ . . . Վաղ-
վագակի ամենայն իրացն եղելց խսամաւտ լի-
նէր: . . . Ի կոլոնցն եւ ի գուառաց Հայաս-
տան աշխարհն սրորեալք և զրդեալք Հասա-
նէրն ի բացեալ աղբիւն գիտութեան Ասուու-
ծոյ: Այս խօսն առ Կորեան գեղեցիկ եղանա-
կա կապակցաւ է, եւ կը նկարագրէ Հայէրէն
Ա. Գորո Մուդրեննեան յառաջ բերած արդիւնք-
ները: Ագամթանքեղոս բառ առ բառ քաղած է
այս մասն այլ, սակայն ոչ թէ նախընթացին ի-
բրեւ շարունակութիւն, ինչպէս արգեամնէք է առ
կորեան, այլ բոլորովին անկապ եղանակաւ մո-
ծած է եւ այլոր:

Ի պատմութենէ իշտենք որ Մերորպայ գիր
գտնելն վերջը՝ աշակերտաց խումբ մասրա-

կան եւ այլ խումբ մայլ յունական ուսման հա-
մար առաքուեցաւ: Կորին կը պատմէ այս խօս-
քիրով ւ: “Զտարեալուն ընդ իմ յերկուու բաժա-
նեալ զոմնն յասորի դպրութ եւ առան-
նաւ քիսատի միանուի միանաւու կարգ էր, եւ
զոմնն յունական դպրութիւնն է Աբամ անգի զոմ
զայս ալ քաղջը է”² առանց միտ զնելու ժամա-
նակագրական զիփակին, ի նոյն կցերով ուրիշ
մաս մայլ նորուան Ազուսանի նկատմամբ բածէն:
Սկական մի առ մի թուել այսպիսի կորոնիիը
շատ հեռու կը տանէր զմել մերնպատակէն: ուս-
տի Համեմատենք միայն այս հետեւեան ալ:

Ա. Կ. Խ. Թ. Բ. Ա. Կ.

ԿՈՐԻՆԻՆ

(661 20 — 663, 4:)

(Էջ 28, 15 — 87:)

“Եւ արդ քանդի ըստ օ-
րինակի գրես ի մէջ է ի արդ ու-
թ յասուան բորուուցից ոչ
էթ ի հին համբաւու տէ
դիցական եւ մատենա-
գրեալ զայս ինքից եպա, այլ
ուրու մէջն ի մի ամսանակ
կենապատանան եւ առք-
թէ երաց հգնուուք գրեցու
բարան ի առ թնթէ հո-
գաւուք շնորհապուում
մարդաբնակուան, եւ
մորզ շնորհապուում մար-
դաբնակուան թնուցուն
էւ եւուցն ըարանիանին
հրամանագ ըստ աւելապա-
նագան: ոչ առարկանուամ
հրամանացն առ ի մերու
օւստապատմամ անուա-
նաց առ առարկանուամ
հրամանացն առ ի մերու
օւստապատմամ թնուցուն
էւ եւուցն ըարանիանին
թնուցուն ի մերու օւստապա-
նագ առ առարկանուամ
հրամանացն առ ի մերու
օւստապատմամ թնուցուն
էւ եւուցն ըարանիանին
թնուցուն ի մերու օւստապա-

¹ Կոր. էջ. 9, 32: ² Աբամ. էջ. 626, 8. Այս ժոռա յերիսու բաժա-

նաւու տուու յանուան գարութ թիթ աֆիլ
ի շնէնէր: աւ կը գու՞ Դու եւ անցէն յայս թիթ աֆիլ
վարցն լուրդեանցին եւ առաքէնանցին եւ առք-
ունակուանցին լուսէն, եւ ամսան առաքէնուց Ասուու-
ծոյ որ իմ առ անտէնակուուլու: Ամ հասուծը բառ առ բա-
ցարած է Կորին գու՞ էջ. 19, 18: Հոս զարձեն
վարդանցիու խոսիուը ֆու չէ դրած անզատէն-
թեան: վասն ոյ Կորին բայ յարթուն են ար խոսիուն
որ Ա. Գորո Մարտրեալութեան նախընթացն են շատ որում
կը թուալ թէ Հայուանի զատապատմանը կը քորու-
թանակուան ի առ արկանուի որու ուն առուց-
էն առաջուանքն եւ առաջուանքն ի լավ: Ազա-
թանակեան նիսագիրն յանձնաւ եւ ակնայ մատանաւ
է հոս ալ միք վեցու:

³ Այս խումբ կիթանաւ է անեւ այլուր: հման. էջ.
22, 5—12:

¹ Կոր. էջ. 13, 5:

² Աբամ. էջ. 581—582:

ըստ այժմու օրինակաց գատելով՝) բայց նշանաւոր է այն որ Կորեան ամենայն բնակչութեամբ՝ “ոչ միայն Արև, այլ եւ որ զննուածն ընթեռնուն յասնի է, իսաուն՝ Ագամքանդեղոսուածն է փոխելիք կիցնեալ Սեկինամին ու ուղղակի խօսք, բայց անմատորութեամբ՝ “Ի՞ն, բառն ընդօրինակած է, եւ պայմանի մասն միայնույն նուայոց, անհետեղ նախադասութիւնն ատեղծած:

Բայց այս կարդի զիտուութեանց ալ պէտք չկայ: Կորին կըսէ թէ՝ “ականասոսն, է, եւ է արգեամբը՝ Ագամքանց էղոս օրինակած է պահուորն, եւ սակայն այս գրոց վիճնին ձեւը տուուցի արգեամբը չէ ականատեսն, թէեւ կ'ուզէց ձեւնանալ այնպէս: Ճատ եւ շասուանց նեղ ընդ մատներ է: Մասնաւանդ թէ յայտնապէս կը հսոսագանի այլոր, թէ այս ամենայն պատմութիւններն ընթեցած է: Աչա իւր խօսքը: “Ընթեցւալ զիտուութեանց ազգին զշայաստոն աշխարհին զատուածապարդին եւ աւետացաւ աւետարանին իրարուց կերպ լուսնին կինան, որպէս կամ վիարա ընկալնա, կամ ... ։ Եւ վասն նորին լուսուոր վարդապատութեաններն եւ էր շրիշտակիրն վարդույց տապահնութեան ... որ էւ խոռովանոց Քիշտոռու տիտու Ենիոյ հիմարութեանն, եւն: Արենին Գրիգորի վարդը եւ այլ իսրայէլիք է, եւ ոչ թէ ականատես է մեր իսրայէլը: Կը յայտնէ նաև: (Էջ 13, 6) թէ “Ի ինրէ նիտի եւ ինուն-մէ է Աջ հերեւ զկաբու պատմութեան իրըն հարսութեան և ըստ արքականի կարստ զարմանութեան սա բերեալ լրաց օրինին մատանիկի իրացն եղելը: Այսուղ կը մատանիկ բոլանդակ իսացը:

Կարծենիք թէ նոյն իսկ հոն որ կը չգնի այս խմբագրին իւր անձնու ժամանակը կեղծել հիսուքեր կը գտնուին այս անձնին հայ ըլլալո հասատութու: Ագամքանդեղոս կը գեւէ: “Արդ հրաման հասեալ առ իս ո՞ն Ագամքանդեղոսու ո՞ր ի քայլքի ի մեծն Հռոմայ, եւ լորժեալ հորդնիքուութեանը: Հոռուսարէն եւ յունարէն առաւելութեանին եւն: Այս կոտրն լրաց ին բացայսուց է: “Ագամքանդեղոս ո՞ն ... “ո՞ր ի քայլքէն, ա-

սութեան կերպիրը բաւական որոշ հն. Հոռոմարէն եւ յունարէն վլասները (դպրութիւն) ուրիշ է ըստ իր իսկ վկայութեան: բաց ասիք վկարժեալ հայրէնի արուեստուն է, ապա ուրիշն աւելութեան լիուտի եւ գրութեան հոգինքի արուես-տին ալ հմուտ: Ուրիշն է ՕՇէն շատ վլուրը հասնակ նաև: բայց արդէն կորեան գուբէն եղած բանաբարութիւնը՝ շատ աւելի յետա մշեցն այս գրոց Խերէբանեան ժամանակը:

Ինչպէս կանկինեցինք բահնք, Կորեան եւ Ագամքանդեղոսի գրոց բանաբարութիւնն ինգրէն բոլորսին այլազգ հետօնութիւն հանց և Պարտասնան վ. որ թէեւ կըսէնի արդէն կըսէն հատուածք սկսազ են, իսկ առ կորեան ասկանցականից, այսպէս կը վերջացնէն իւր հետազոտութիւնը. Կորին է խմբագրող եւ թարգմանի անդեղայ, եւ ինքն է որ այս եւնան յաւելուածները բայց այս մէջ կամ թարգմանար կամ յանձնէ շարագրելով. եւ յետոյ, երբ սկսան գրել Մերզայ պատմութիւնը իւր կիւնչն անելուածք տեղին ոտ հատածները կիւնչն հու ալ: Հաս ինդիրն այլեւոյ է: Այլ ինդիր է թէ ինեագրողը կորին է թէ ուրիշ մէկը: Բայց մանեալ մասն ննծ անըմբանելի կը մնայ: Կիւնդունուի թէ շատ բան Կորեան քոյ ի բնական տեղուոյ է, իսկ առ Ագամքանդեղայ պատմասնաւ միայն, եւ սակայն կը կարծուի նաև: թէ Ագամքանդեղայ վլրջնական խմբագրութիւն կամու է քան Կորեան գլուխը: Այս մասն գտնարքն իս համամի ըլլայ, քանի որ սոսցի ի ննծ համամը: թէ Ագամքանդեղոս է անձն ու բանաբարը լրացը:

Ագամքանդեղայ եւ: Բուզանդոյ գրոց մէջն ալ շատ տեղ նմանութիւնը կամ եւ հատուածք նաևն բառ առ բառ: Անտարակցոյ է կարծենիք որ հու ալ Ագամքանդեղայ խմբագրին է համարեցն կամ բանաբարութիւնը նաևն Արաբարից կամ բանաբարութիւնը նաևն համարագը († 375) պատմաբանատոցին հայութիւն թարգմանութիւնը: բայց այս եւ պայ նման բանաբարը կորին են:

¹ Ագամք. էջ 26, 11: — էջ 657, 18 կը կարգակը: Ապա յետ արտիսիք գրինց պիտաւ երանեցըն Գրիգորի ճառա յահանդայոյն դժու պատմուած, առակի հործոց դիւրուուր յարանեալ ի զորքին էւ: Հիւնոյ գրոց մարգարեականց ով անձնոյն նայակը, եւն, Ույ ար Կորին էն (Էջ 21, 37-22, 11) բառ առ բառ: որ ոյցին ի պատմակ Սահական լուսի: Թէեւ լուսնիք ամու անձնաւ հանաւ: բայց շնուին յահանդայու պատմակ Սահական լուսուուր: բայց շնուին յահանդայու պատմակ Սահական լուսուուր: ի շահանդայու գործուուր եւ պատմուուր կամ անձնաւ բանաբարութիւնը գիշեցնաւութիւնը, իսկ Ա. Գրիգորի Լուսուուրը ընծառուած հանաւապատմ գրոց մաս որովէն այլուց կարծեն պէս ինչ շնուին յահանդայուն: եւ այսն այս կարծեն սոյ բանաբարութիւնը հանաւապատմ ինչն անձնաւ է:

² Բամթ. էջ 1889, Օգոստա, էջ 230: ↑

³ Ագամք. էջ 658, 12 բառց. Դ. զ. կ. կ. էջ 13, (Համա-)

թ. Ե. Պատմաատուութիւնն Ապինա, 1890, էջ 347: Համա-

գամք. գիշեցը մէծիւնը: իսկ առ գործուուր հարացն ու սոսցի ըստ ի մասու առանձինութիւնը: իսկ առ զորքի ի մասու առանձինութիւնը: իսկ առ գործուուր ի մասու առանձինութիւնը: իսկ առ զորքի ի մասու առանձինութիւնը: իսկ առ զորքի ի մասու առանձինութիւնը: իսկ առ զորքի ի մասու առանձինութիւնը:

⁴ Համա- Համա- Ապինա, 1889, թ. 2:

ինքը զրայ զանց կ'առնեմ խօսիլ, թշուշեն նաեւ որդիւ ամիբ կը թուում հետազոտել թէ ի՞նչ աղջեցութիւն ունեցած է Ազգամանգեղեցայ գիրքը մեր մատենագրութեան մէջ:

Կան ուրիշ նշաներ ալ, որ սյս գրոց խմբագրին ևս ըլլալը կը հաստատեն: Քիչեցինք արդէն թէ Յաշուշաւ անունը յաջ եւ շառ բառկրու լուծելով՝ կ'ըսուեր. «Յաշուշ տեղին թագաւորացն . . . որ եւ ուստանելու ըստ յաճախուղարանաւ տեղեացն Յաշուշաւու:» Կանաւոր է նյուպիւ սառութը. «Կրիգորիս ասէ. Վան դիմի թէ ասես՝ զր հուշե գու ոտառուսն, ասոյդ խկ են հասուստած: Սան զի հասուստ են իմարդական:» Այս բառափառն այլ եւս կրիպտութեան մեջ թիորու: «Նյուպիւ սառութը այլ եւս կրիպտութեան մեջ թիորու: Նյուպիւ սառութիւն թիորու: Եսոյսին բազմաթիւ դից եւ տեղեաց անուաց թագաւորութիւնիք եւ մենաթիւնք կը ցոյցընեն թէ Հայութւ էր խմբագրին: Այսպէս Բագուան, կեսարիս եւ այլ կամ կը մեխուին կամ կը նորդմանունի հոգերին: Ցանցու չեն նաև այս տեղին որոնց մէջ Հայունապէս «աշխարհ» Հայոց, «Հայուստան աշխարհ», «, աշխարհունք»: Երկիրաց այս ըսկուլ՝ իւր Հայութիւնը կը նշանակէ: Բաց ասոն ստուգին հայ մին է գրոց հեղինակն, որ իւր Հայունեաց բայանդակ երկիրն թշաւ եւ քլաւ չափած է եւ հմատ է ամենայնին նոյն Երկիրն աշխարհագրութեան, դիցաբանութեան, սովորութեան եւս. մինչես օտարաց զրայ եւ գած քանի մահնարկութիւնք որչափ շինմութեամբ լի են:»

Ագաթանգէ եղեայ մատենին մանրակիրիս քննութիւնը կը ցոյցըն թէ որչափ տեղիր կամ, որոնք հազին թէ հնացերորդ դարու մէջ կրնային գրուիլ. եւ որչափ բան կայ անդիմարն եւ անյարմար այս ժամանակին որուն մէջ կ'ուզէ գրուած ըլլալ նսդաթանձեղու. զատնկ կիսուլ չէ տեղինց: քանի մը հատ ալ արդէն նշանակեցինք: Ըստ իս շատ ժամանակ անցած ըլլալու

¹ Ագաթ., էջ 606, 18-25:

² Ագաթ., էջ 63, 1-5:

³ Եթէկը մինչ (էջ 598) 1. «Քաղաքն կեսարաց զր սառ հոյութիւն լուսնի Մասնութիւնուն՝ Ազաթ. 612. 6.» Անդաման, ուստանանեալ իւր ի պարթեական քրու. և դիմուն: Հման. 585. 1: Ազաթ. 630. 13. «Հոյութիւն զահեցուն իւր ասման, որ իրեւուն կոմմ., եւ անդաման:» է իւր Ապուլիս:

⁴ Հման. Ապուլ. 20. 21. 25. 18, 24. 12. 25, 12,

14. 26. 1. 185. 20 եւ եւն:

⁵ Անդաման քառամ ու իսու գրու. կ'ուն յանձ անտանակ հոյութիւնը, շնոթէ զի ընթաց կառապահուածուն, մինչուն սոյմար ու զիր: և գր. էջ 645. 24. «Թագաւորակած կոստանդնուպուն . . . քրիզիս Սպավարուց ու իրավուցու, ինքնասան «Գաղպահուցու», և այլ նմանութիւններ: Այս անդամանը ասովն անցամ իւր կորդիրը յասմանց և Տագեւի Ա. Գաղպահուն տիրապահը նույնը Բ. (Ապուլ. 1852), էջ 463:

էր որ Տրդատայ նման թագաւորի մը վրայ ժողովրդական բերանն այլարի բազմաթիւ եւ անհետ գրեցինք կազմուեն (գրութ պահանական մասկան զրուցաց այլակերպ փոփոխութիւննն են:) եւ Տրդատայ վրայ «առակեր» յօրինուեն: Ա. Գրիգորի բերան կը դրուի Խօսք մը՝ թէ մեր նույն հերազարդութենքն աշանեց զմեզ Ասուուած: Յայտնապէս կ'ըսուի թէ Հարիսիսեանց պատմութիւնը շատոնց ծանօթ էր եւ կը պատմուէք: եւ այս Խօսքը Գրիգորի բերանը կը դրուի հազիւ վլրապէն եւնաւ: Ա. Գրիգորի մահը Հայանի կը յիշուի քանի մը տեղ է: և մէկն Տրդատայ մահը շիշխուի յայտնապէս, բայց Խօսքը կ'ախարհեն եւ զայս: մասնանդ թէ յայտնապէս Քրանելին (= լուսանոգի) կը հոչուի թող որ բավանդակ գրութեան կերպը վաղաց մեռեալ թագաւորի մը ներբունան է: Դաեւ Արիստակէսի վկասամար գրուածներուն եղանակը զափիս արդէն մեռած կ'ենթադրէ:

Հայ նշանաւոր է Գրիգորի տեսմիլը, որ այս ձեւն մէջ միան եւ միայն Ե գարու կիւտան կիւտան աշխարհն Հոյութւ էս որ ուորր աւազանէ ձնեալ «լուսակիցն» հօտար ննան եւ բազմացն «զողովրդամանուն»: անցան տարիներ, եւ ի յոդի խոհանուն եւնան գայլք ասանցին, մկան կոտրուի, եւ ս եղին արեան ճապաղիք: «Հեղեղ եւլաւ հրեթէն եւ տարաւ գայլքը, այսինքն որ գնան ի հշմարտութենէն անտի եւ յուուի քահարսիցն լինիլը եւ գայլք, եւ հանեն հազարիսին արեան ի գառաց, ապինին ու խոհու եւ ահանայութեանն, եւ ինուութիւնն ժողովրդու: Ենկլան ձեւուլ՝ բայց Ե գարու կիունան ճգնանան պատերազմները կը միշտն հոյութւ հոյութւ էս: «Տեղեղն, արդեամբը Աւարայրի ճականն է: Բայց գեռ չէ վերջացած այս ճգնանան, գեռ պէտք կայ յորդորն թէ իսկ որ համարիք միամութեամբ ի գառանցն . . . թեւս առնոցուն եւ յալբայութիւնն քրիս-

¹ Ագաթ. 103. 22: «Ուստի այսորիք պատաշեցան անդու սոյն ի բան կորի առաջաց, թէ իրեւ գեղեց Տրդատ, որ միանիլ աւելիք վերաբար վերաբար զետոց, եւ ցամացեց իւր ի սիրալ իւրամ:» յորմանն նույնու:

² Ազաթ. 77. 23. «Ալ թորդ զմեզ մը մասնութիւն անդու մարդու եւն:»

³ Ազաթ. էջ 178. 14. «Զման իւրանց նոր իւր Հոյութիւնը անդու մասնութիւնը . . . որոց ահանուն ի նույն է կ'Ալ յոդի յոդուն:»

⁴ Ազաթ. 638-639. «Յանապատ աեցիս հանեան ընկանաթեան . . . միան յոր քրիստոնական համապատասխան քահարսան ընթացական համապատասխան աւելիք ասանց եւն:» և պայման:

⁵ Եթէկը մինչ (էջ 642. 10-23). «Ազաթ աղաքանը կոստանդնուպուն թագաւորակած զափիսը ու պատաշեց անդամանից ասոյն անդամութեան պահիքը: իւր կորդիրը եւ անդամանը ասոյն անդամութեան պահիքը:

տուի վերանակ՝ Կոմսական վէճերու արձագանքը
են նաեւ գեռ եւս իրազդէ թագւարին բեր-
րան գրուած խօսքը թէ “Ցայցին մեղ լուղւ
վարդապետութիւնն”, որ այսպէս անկապ եւ
անդէպ է պիտեղ²:

Աշ ժամանակի նշան է այս պարագայն՝
որ քանի մը տեղ արդէն խուսաչէն կը հօսուին
Ս. Գրիգոր եւ այլք (այսպէս Ղեւնդիկոս)³, բայց
աւելի որոշ է Ղեւնդիկոյա Տրդտա գրած մը Ըլ-
թին այս խօսք⁴. “Հաստատեա կոյսի վլայսո-
թիւն մէ մէ երկուց կողմանց, զի պարգեւարշ-
խութիւն նորոգ եւ քահանապատութեանդ
ձերոյ նահանգից առ ի մենջ կայցէ անշարժ
յեկեղեցուս ինսարու”;⁵ Այս տուերը հարկա-
կեսարու Եկեղեցեցն հետ Ցուսկան (Բ.) ժամա-
նակին յուզուած ձեռնադրութեան ինդիրնե-
րէն շատ նոր գրուած են: Հայ Աքամանեկեղու
այս գէպը կ'ակնարին, ինչ որ գրանեն պատ-
մուած բուզանդայ բոլ⁶: Եւ Խորագրին այս
խօսքին ի կողմէ կ'ելէ կեսարու ամուցն
իրաւանց, այսպէս ինչպէս ըրած է բուզանդ:

Հցաթան և Եղայիսի մերարիշն իւր աղբիր-
սերն ընդհանապէն շատ ճշգրիթեալ գործա-
ծած է: ասոր ամենասեծ պատցոյց են Կորեան
գրքն առած կոտորներն, որով ճշգրի կը միա-
բանին սկզբանքրին հետ: Այս իրաւանց կու-
տայ Ենթագրելու՝ թէ միւս ամեն աղբիրներն
ալ առանց իրադարձելու գործածած է: Հարկա-
շատ սամսեր այ այս աղբաներէն բառ առ բառ
թարգմանած պիտի ըլլայ, ուստի եւ Ադաթան-
գեղեց մէջ բաւական մաս կայ թարգմանորէն
յօրնեալ:

Հուիսիսիմայ վլայսաբանութիւնը յունական
վլայսաբանութիւնէ մը քաղըւած կ'երեւայ, եւ
այս յայսնի է Հայինքն անուան բառախալզն,
որ միան յունականներն կրնայ մեկնուի: Այսպէս
կ'ըստի⁷. “Սանաւանդ գու, Հուիսիմէ, ըստ ա-
նաւանդ բում արդարիւ ընթցեալ եղիր”:⁸ Յայս

¹ Ադաթ. 557—567. մասնաւեր է կը 558, որուն մէջ
նութիւն դրուած է էլ 566: էլ 561—562 դրուած է այս
մասքաբառաց նահանակութիւնն տեղին եւ մասնեթիւն:

² Ադաթ. էլ. 183. 4:

³ Ադաթ. էլ. 603. 4. 643. 1. “Սասաւ յիսու յա-
նուին մէտու Հայոց մեծարք, Այս է Հային 374էն մէրք
մասք կրնար բուսուր: Հայու. էլ. 657. 10: Անցն ըստու ենց
Հայուին բառն համար: (էլ. 651. 25:)

⁴ Ադաթ. 617. 10—16:

⁵ Ադաթ. 139. 5: Եցին թարգմանութեան մէջ այս
բառապահ անեւ առ է (Ք. թ. 5. 38. 17): Են ծէ
մալուա, Պրինը, ուստի ու ծոյս ուն ձեղութիւնը:
Կրնար միանի պառ այս խօսք այսու է թէ Հնինական կա-
խարդարք յօնաւուն էր, եւ կրնար պարագ բառապահ-
մէնէն: Թէնիւ մէր յունականի անուենին հայ մեծամա-
սնութեան համար հարկան անբանենէ կը մեր այս բա-
ռապահ:

Է թէ Պավիկդ անունը ՚նուռա (ընկերում) բայ-
էն է: Վ. Գրիգորով վլայսաբանութիւնն ալ ՚նի
վլայսաբանութիւնն մը համեմատ ձուլուած է,
եւ շատ մաս անկէ բառ առ բառ առնուած որոն
նշաններ կամ շատ⁹: Վարդապետութիւնն ուրցըն
գիլք է, որուն սկզբանարութիւնը հիւսուած է
և գամանդերիւայ առաջին գրոց վերջերը. վեր-
ջառութիւնն ալ ճշգիւ ոսրուած ձեւագրաց
տվյալակն վերջապանվ կ'աւարտի¹⁰. “Կատա-
րիցա վլայսաբանութիւնը մարտն Գրիգորի եւն”:
Շատ մասեր նեմթաղը կը ուսն թէ Եղեսչան
գործոցն էր այս վարդապետութեան հեղինակը.
ասոր նշան են նաեւ ասորական ինչ ինչ ասու-
թիւններ (“ցանկէլ վլիրամատութիւն”), “պո-
նունկէլ ի գիս եւն եւն”): “Եւթիւնը որդ դարու,
նկատամակ ըստածը նշյն է ընդ Զգնին¹¹, թէ եւ
յունական Հայ բոլ ալ նշյնափիսի կարծիք
կամ: Ասորի հեղինակի գրքն է այս հուսոր¹².
Զի՞նչ է ից որ ասէ բան, միմէ բոլբու ընկ
իշէն: յայսնի է որ ասորի բան, միմէ բոլբու ընկ
իշէն չօշանագիւ գուսար ձայնի” = բան: Սակայն
նաեւ յօյն մատենագիլք եկեղեցեց գիտեն լօցօ
քրօսօրուէս ասութիւնը: Տեղ տեղ ալ յունա-
կան վլրպարանք ունի այն վլրդապետութիւնն
քան ասորական: Եւ աղբէն պար ալ իշեգործու-
թիւն մըն է, որ յայսնի է անկէ՝ որ իմբագիրն
մըն շատ կոտորներ հիւսած է խօսքն ուղղելով
առ հյա ժողովուրդը, յիշեցնելով Հոկիիի-
մանց վլյասպիթիւն եւն”: Ագամանդերեան կ'ը-
ստէ¹³. “Եւ զայրցն անուանն, թէ եւ կամիցի որ,
ոչ կարացէ լուրիւն: Կինար նեմթագրուիլ թէ
հոս ասորի բնագրին մէջ ըլլալ չէմա (գիտել),
եւ խմբագրին չյօյ (շարժել) ընթեցած ըլլայ: Սակայն յօյն թարգմանիցը րան ծէ ձօւուան ու
ծոնմատա ծսթեարդդա թարգմանելով՝ լորժեւ

¹ թէ սուուքիւ վլայսաբանութիւն մէջ Ծոյթան-
գեղուա պար յասուի յասուի է անկէ որ պրոգրամաթիւնն
(էլ. 112, 18): Եւ եղին ընդ ժամանակն ընդ պայտիքի, եւն, որ
կ'երացաւ անութիւն (էլ. 163, 25): “Օքի ի բան եւ ի
մը անութիւն հոսք կատարեցաւ, եւն, որ կ'ըստ զայրցա-
կանց ժամանակած են”:

² Այսուն լուսուորք բերան իւր զուսքն (82—83 եւն)
այս խօսքը “Տէր զայրց զայրոյոյ” . . . զի յունիուու-
թիւնն էն . . . մի թուուր շնոր քո եւն, Ուսումնի խօս-
քը մի են աղբանենէ մէջ որով: Ս. Գրիգոր չարտարա-
նաց ժամանակ հոսքերութիւն կէ խնդրէ եւր անձին համար:
Ա. Ա. Նշնէր ալ մէ պայտիք:

³ Ադաթ. էլ. 538, 23:

⁴ Ադաթ. էլ. 254, 240 եւն: — “Պայտագունդ պա-
տոց, հետ անուանն որը, Հընդանակ (էլ. 255, 2) աղբե-
կան շնչելուն էն, էն լուսն նաև պար որ կ'սո-
պար կ'սկսանէ յիշէ: “Ամանենէն թիւն առոր, Հընդանակ
գուագիրն որ հնի Հայոց ու, Վարդապետ կազմակա-
րանութիւնը էն”:

⁵ Ադաթ. 64 եւ 498: Հման, Զգուն, ապար. Կ. Պ.

⁶ Ադաթ. էլ. 313, 9:

⁷ Ադաթ. 218, 361, 382, 400 եւն:

⁸ Ադաթ. էլ. 620, 22:

չէ ընթերցած¹, եւ արդէն մեր մատենագրարա-
նին մի օրինակը (թիւ 54.) նույն կլնիմ ենուս:

Անքենը խօսերինիս կրկնելով մեր հանած
հետեւութիւնը՝ թէ Ազաթմանկեղոս իմբերու-
նեան է այլեւայլ աղքիւներէ, եւ այս իմբերա-
գիրն հայ եկեղեցական մի է և գարուն կեսերը,
որ հմատ էր յսին և ասորի (կերեւայ թէ նաև
պարթեւ) լեզուաց, ուստի նոյն ժամանակի Հայ-
ոց կրթեալ դասէն: Աւր աղքիւներին ընդհան-
րապէս լաւ գործածածի, եւ շատ մասեր նորդ-
հանած է մինչյա: Չաս չի տարելիք մեր Կարո-
ծիքէն այն կարծիքն, թէ կ'ըժուանի թէ այս
դրոց մեծ մասն նախարար յունաթէն գորած
է, ապա (ասորի) ձևոք ընդ կիրապարանափոխ
ըրած, եւ ի վերջը հայ մը մասամբ թարգմա-
նելով եւ մասամբ յանձնէ յօրինելով իմբեր-
գրած է այս մատենալը: Ադ աթմանկեղեայ պատ-
մական եւ գիտական արժէքն պատեհ առթիւ-
կը հետապունկը. սակայն այս եւ այլ ամէն
ինսդրոց մանաբննին հետազոտութիւնը կը թո-
ղոնք անոնց, որ մասաւոր եղանակաւ Ադա-
թանգեղեայ ինդրով կը զբաղին:

ԵԶՈՒՄԱՆԱԿԱՆ

Հ Ի Ն Պ Ա Ր Ո Ւ Կ Ե Ւ Ւ Ե

Դերմաննուն

Ենդեւրոպական միւս լեզուաց պէս հին
պարագիւնեւն գերանուններն ալ գոյակա-
նի հոլովումն ունին ինչ ինչ սոլըրա-
յան կան տարբերաթիւններ, որոնք կը ծա-
գին յատկապէս այլեւայլ մասնաներէ, որոնցմու-
գերանունները կազմուած են: Այս զարտուղա-
թիւնները գիրաւա կինանք տեսնել հետագայ
մացորդներուն լուս, որոնք գերանուններէ պա-
հուած են սեպագութեանց մէջ: Առաջ (ես),
համ (զիմ), հանա (իմ, ինձ) որ յենածեւ մըն ալ
ունի հայ: Այս վերջնոցն պէս է նաև ու (յինէն).
առաջամ (միր): — Տառմ (դու), նուլմ (զընդ),
ունչ (քո, քեզ) որ յենածեւ է: — Հասչ (նա),
ուն (զնա), ունչ (նորա, նմա), օնս (զնոսա), ունչ
(նոցա): — Ակմ (զայն), աննեն (այնորիկ): ա-
նչն (այնորիկ, զայնորիկ): անցուամ (այնորիկ): ան-

իք. (այնորիկ) աւշ չեղ (այն, զայն): աւ կամ
ար. եւ իք. (այս, իմմա, ար, իմմ իք, (զայս), ան-
(այսու), իմմ ար, իմմ չեղ. (այսորիկ, զայսորիկ)
անենյա իք. (այսորիկ): իմմ, իմմ չ. (այս, զայս):
— Յենական գերանուն մըն է նաևւ դէ (այս),
դէմ (զայս), որ խօսքի ամէն մասին ծայրը, որչափ
կ'երեւ, կ'նայ կցիլ: — Հետ (որ), տեմ (զր),
տեմն (որով), տեմէ (որը, զայս) տեմուամ (որոց).
— Ան- իք. (որ), տեմ չ. (զրո): տեմ չ. (զրո):

Անորոշ գերանուններէն պահուած են ա-
նչն (այլ), փոս, վասու, հարուաչ, համ (ամենայն,
համայն, իրաբանաշիր): Վերջապէս հին պարու-
կերէն ալ գիտէ ուրիշ գերանուններու ծայրը
Ֆի կցրով անորոշ գերանուն շնիւլ, ինչպէս
մեր մէջ +, և պայսէ՞ւ իս-նէ՞ւ (ո-ք), ֆի-նէ՞յ
(ին-չ):

Թ Ա Ռ Ո Ւ Կ Ե Ւ Ն Ա Կ Ա Ն

Ուստիականաց մմէրը շատ աղքատ է,
որովհետեւ թուերը թուանաններով արձա-
նագրած են: Սակայն պահուած մացորդներն
յատկապէս կը ցուցընն թէ հին պարսկերէնն
այս մասին ալ շատ նման էր իւր արիական քս-
րերուն:

Բացարձակներէն մացած է այլս (մի,
միայի), Դասականներէն ունինիք քուստան (առա-
ջնա՞ն), բառիուց (երկորու), որէիշու (երրորդ),
վերջապէս նույն (իններորդ):

Խակ թուանանկ՝ սեպիրու պարզ ու գեղե-
ցիկ յօրինուածութեամն միշկազմաւած են: Աւ-ղղա-
ձիք մեծ սեպ մըն ՚ 1 է, կրկու փրապարզն սեպ
տակէ տակ ՚ 2: Մնացած թուերը մինչեւ տաս-
նաւոր այս երկութիւն բազագրութեամբ կը յար-
մացրուին: Անէ թիւը զցդ ՚ Ե կրկուի թուա-
նանները բոլիք քով կը շարունի համանքին
համամա. ինսէս ՚՚ (6) եւ այլն: Ենէ թիւն
անզցդ ՚ Կ զցդերէն ետեւ սեպյագդ յուսու-
աշն ալ վրայ կուգայ, ինչպէս ՚՚ (7) եւ այլն:
Տան կը նշանակուի սեղինասակովդ մը ՚, որու-
ետեւ կը դրուին միալոնները վերցիշեալ կիր-
պով, պայսէն ՚՚ (13), ՚՚ (14) եւ այլն: Սե-
պագրութեանց մէջ յիշատակուած թուանշա-
ններն երեսնեւ անգամ չեն հասնիր, թէեւ գիւ-
րին է սուուգութեամբ գուշակել թէ որպիսի
շալիք պիտի անուուն, եթէ իրոք գտնուենին: Հա-

¹ PL. § 153, p. 78, 96:

Այսպէս կը կունեն այս մատենիներն որոնք նախ-
ընթաց առաջ մասուն կը յենած, ամոց հետ կը մասնա-
ն եւ իրենց առաջնուն կը մասն: Անը մէջ ու, ու, ու, պայսիս
յանածն էն:

² Առօր լեզորն է Հայութէն Փարման եկամանան,
զոր ունիք գործ մատենագիրները չեն նախարար, թէեւ
իրենց յաջորդներն եւ առաջ հետեւողները իւ պա-
տւն: